

ת. מצוות ספירת העומר

מדוע אנחנו סופרים ארבעים ותשעה ימים החל מפסח ועד שבועות? במה נתייחדה מצוות ספירת העומר ממצוות אחרות שניתן ל'היפסל' בה ולא להמשיך לספור בברכה? בנושא ספירת העומר נכתב רבות ובמסגרת פרק זה לא נוכל להקיף את כל הדיונים והשיטות השונות בנושא. הרמב"ם עוסק בפרק ז' מהלכות תמידים ומוספים בדיני קצירת והבאת העומר ובסיום הפרק דן בהלכות ספירת העומר. בפרק זה נתמקד במספר נקודות העולות מדברי הרמב"ם בפרק זה, ונרחיב את המבט בעקבות דבריו.

תוקף המצווה בימינו

הרמב"ם מסכם בארבע הלכות את דיני ספירת העומר:

מצות עשה לספור שבע שבתות תמימות מיום הבאת העומר, שנאמר "וספרתם לכם ממוחרת השבת" (ויקרא כ"ג, טו). ומצוה למנות הימים עם השבועות שנאמר "תספור חמישים יום" (ויקרא כ"ג, טז). ומתחילת היום מונין לפיכך מונה בלילה, מליל שישה עשר בניסן. שכן ולא מנה בלילה, מונה ביום. ואין מונין אלא מעומד; ואם מנה מיושב, יצא.

מצוה זו על כל איש מישראל, ובכל מקום ובכל זמן. ונשים ועבדים, פטורין מספירת העומר. וצריך לברך בכל לילה "אשר קידשנו במצוותיו, וציוונו על ספירת העומר" קודם שיספור. מנה ולא בירך - יצא, ואינו חוזר ומברך.

(הלכות תמידין ומוספין, פרק ז', הלכות כב - כה)

מדברי הרמב"ם עולים מספר עקרונות:

- א. ספירת העומר היא מצוות עשה גם בימינו.
 - ב. מונים את ספירת העומר בלילה, הואיל ויש למנות מתחילת היום.
 - ג. נשים פטורות מספירת העומר.
 - ד. מי שלא מונה בלילה מונה ביום, וצריך לברך בכל לילה.
 - ה. לא מופיע בדברי הרמב"ם שאם אדם שכח ולא ספר את ספירת העומר באחד מן הימים הוא אינו יכול להמשיך לספור בברכה.
- בהמשך הפרק נדון ביסודות אלו ונבחן את הגישות השונות בראשונים ואת משמעות המצווה.

תוקף המצווה

הרמב"ם סובר שמצוות ספירת העומר היא מצווה מהתורה גם בזמן הזה. בעניין זה חלקו על הרמב"ם חלק ניכר מהראשונים, הסוברים שבזמן הזה המצווה היא מדרבנן. מחלוקת הראשונים נובעת מהבנת סוגיית הגמרא במנחות (דף סו, א), לאור שיטת חלק מהאמוראים אשר עולה מהם שהספירה היא זכר למקדש.

ייתכן והמחלוקת נוגעת לשאלת היחס בין ספירת העומר לקצירת והנפת העומר. בפסוקים אנו מוצאים קשר בין שני חלקי המצווה, כאשר ספירת העומר מתחילה לאחר הנפת העומר: "וספרתם לכם ממחרת השבת מיום הביאכם את עמר התנופה..." (ויקרא כג, טו). כנראה שלגישת הסוברים שתוקף המצווה היום הוא דרבנן, אם אין קצירת והבאת עומר אז אין חיוב מהתורה לספירה. מנגד, יתכן שמבחינת החיוב אין קשר בין שתי המצוות, וכך כנראה מבין הרמב"ם: למרות שלא מקיימים בימינו את קצירת והנפת העומר, חיוב ספירת העומר מהתורה. ניתן לתמוך בהבנה זו ממנין הרמב"ם בספר המצוות: הרמב"ם מונה את מצוות הבאת מנחת העומר במצוות עשה מ"ד, ואילו מצוות ספירת העומר מופיעה במצוות עשה קס"א; יתכן והניתוק ביניהן מעיד על חוסר תלות.

אנו מוצאים שיטת בנייים בראשונים: ר' ירוחם סובר שמצוות ספירת הימים היא מהתורה גם בזמן הזה, אך יש מצווה נוספת של ספירת השבועות והיא חלה מהתורה רק בזמן הבית (תולדות אדם וחוה ה', ד)².

הנצי"ב (העמק שאלה מצווה ק"ז) מסביר שההבדל בין ספירת הימים לבין השבועות טמון בציווי התורה. בפרשת אמור, מיד לאחר הציווי על הנפת העומר, התורה כותבת:

וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמַּחֲרַת הַשַּׁבָּת מִיּוֹם הַבִּיאָכֶם אֶת עֹמֶר הַתְּנוּפָה שִׁבְעַת שָׁבָתוֹת תְּמִימֹת תִּהְיֶינָה. עַד מִמַּחֲרַת הַשַּׁבָּת הַשְּׁבִיעִת תִּסְפְּרוּ חֲמִשִּׁים יוֹם וְהִקְרַבְתֶּם מִנְחָה תְּדֻשָּׁה לַה'. (כג, טו-ז)

הפסוק הראשון עוסק בספירת שבועות, והפסוק השני עוסק בספירת ימים. כמו כן, בספר דברים נאמר:

1. ראו בבית יוסף או"ח סימן תפט, וכן בביאור הלכה (ד"ה "לספור העומר") שהביא ראשונים וגאונים נוספים שמשמע מהם כשיטת הרמב"ם.
2. הרמב"ם בספר המצוות מתנגד לגישה העולה בדברי ר' ירוחם: "... וכמו שמנין השנים והשמטים מצוה אחת כמו שבארנו, כן ספירת העומר מצוה אחת. וכן מנה אותם כל מי שקדמנו מצוה אחת... כי כל חלק וחלק מחלקי אי זה מצוה שיהיו לה חלקים מצוה לעשות החלק ההוא ממנה... והראיה הברורה על זה היותנו מונים השבועות גם כן בכל לילה באמרנו שהם כך וכך שבועות וכך וכך ימים. ואילו היו השבועות מצוה בפני עצמה לא היינו מסדרין מנינם כי אם בלילי השבועות לבד, והיינו אומרים שתי ברכות: "אשר קדשנו במצותיו וצונו על ספירת ימי העומר" ו"על ספירת שבועי העומר". ואין הדבר כן, אבל המצוה היא ספירת העומר ימיו ושבועותיו כמו שתקנו".

שְׁבַעַת שְׁבַעַת תִּסְפֹּר לָךְ מֵהַחֵל חֲרַמְשׁ בְּקָמָה תִּחַל לְסַפֵּר שְׁבַעַת שְׁבַעַת. (ז, ט)

הפסוקים העוסקים בספירת שבועות, גם בספר ויקרא וגם בספר דברים, קשורים למצות הבאת העומר. הפסוק העוסק בספירת הימים אינו קשור להבאת העומר; ולכן ספירת השבועות תלויה בהקרבת העומר, ואילו ספירת הימים לא.

הסבר שונה מצאנו בדברי האור שמח (על דברי הרמב"ם בהלכות תמידין ומוספין) וגם הוא מבוסס על דיוק בפסוקים. לפי הסברו, מטרת ספירת חמישים יום היא קביעת מועד חג העצרת, ומטרה זו רלוונטית גם לאחר חורבן הבית. לעומת זאת, מטרת מניית השבועות היא לקבוע את החג בשמו, שבועות, שיש בו גם תשלומים של שבועת ימים לעניין קרבן. עניין זה קשור למניין השבועות, ורלוונטי רק בזמן הבית.

אם כן, ראינו שלוש הבנות בנוגע לקשר שבין ספירת העומר לבין הבאת קרבן העומר: תלות גמורה, חוסר תלות או יחס מורכב בין מניין השבועות ומניין הימים. בסוף הפרק נבחן את המשמעות הכפולה שעולה למצוות הספירה.

ספירה בלילה³

הגמרא במסכת מנחות מסבירה מדוע סופרים את העומר בלילה ולא ביום:

אי "מיום הביאכם", יכול יקצור ויספור ויביא ביום? תלמוד לומר: "שבע שבתות תמימות תהינה"; אימתי אתה מוצא שבע שבתות תמימות? בזמן שאתה מתחיל לימנות מבערב. יכול יקצור ויביא ויספור בלילה? תלמוד לומר "מיום הביאכם"; הא כיצד? קצירה וספירה בלילה והבאה ביום.

מדברי הגמרא במנחות עולה שיש קשר בין קצירת העומר והבאתו ובין מצוות הספירה, קשר היוצר את דין 'תמימות' - מכיוון שהספירה מתחילה בערב והקצירה נעשית בזמן זה מדובר על שבע שבועות תמימות⁴. לעומת זאת, הרמב"ם (אשר הובא לעיל) משנה מדברי הגמרא וכותב שהסיבה שיש למנות בלילה היא שמונים מתחילת היום. ניתן לטעון שזו כוונת הגמרא, אך נראה שיש סיבה לכך שהרמב"ם לא מקשר בין זמן הספירה לבין זמן קצירת העומר, בשונה ממהלך הגמרא: הרמב"ם, כפי שראינו, מנתק בין התחומים לגבי תוקף החיוב, ולכן כנראה הוא גם מנתק ביניהם לגבי זמן קיום מצוות הספירה.

בהקשר זה יש להעיר על גישה אחרת, המופיעה בספר החילוקים בין אנשי ארץ ישראל ואנשי בבל:

אנשי מזרח (- בני בבל) אין סופרין העומר אלא בלילה, ובני ארץ ישראל ביום ובלילה. (ספר החילוקים בין בני מזרח ומערב, סימן מ"ד).

3. ראו עוד בנושא זה בספר 'באר מרים, שבועות' החל מעמוד 210.

4. כך גם מסביר ר"ת את דין ספירה בלילה, ראו תוספות במגילה כ, ב ד"ה 'כל'.

אנשי ארץ ישראל היו סופרים את העומר גם ביום וגם בלילה. ספר החילוקים אינו מסביר שיטה זו וניתן להציע מספר השערות לכך; כיוון אפשרי אחד הוא שהספירה ביום נובעת מקשר להקרכת העומר שנעשתה ביום, וזאת בשונה ממהלך הגמרא במנחות אשר קשרה את ספירת העומר לקצירת העומר. אפשרות אחרת תצמד בכיוון של המהלך הכפול בדברי ר' ירוחם: ספירה אחת קשורה לזמן קצירת העומר, וממנו מתחילים לספור, והספירה השנייה עומדת כמצווה בפני עצמה שנעשית ביום, כמו רוב המצוות שחובתן ביום.

חיוב נשים בספירת העומר

הרמב"ם כותב שנשים פטורות ממצוות ספירת העומר. ההסבר המקובל לפטור זה הוא היות ונשים פטורות ממצוות עשה שהזמן גרמן, ומצווה זו תלויה בזמן (ראו משנה ברורה תפט, ג). הרמב"ם לא הזכיר טעם זה לגבי ספירת העומר וגם באף מקום אחר במשנה תורה שכתב שנשים פטורות מקיום מצווה. נראה שהרמב"ם לא סבר שהכלל של פטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן הוא הטעם לפטור אלא קיימת סיבה אחרת⁵.

הרמב"ן מציע הבנה שונה האומרת שאין ספירת העומר מצוות עשה שהזמן גרמה:

ובמצוות עשה שאין הזמן גרמן שייר טובא... ביכורים, חלה, כיסוי הדם, ראשית הגז, מתנות, ספירת העומר... (קידושין לד, א ד"ה 'והוי ידע')

יש שתי סיבות אפשריות להגדרת הספירה כמצוות עשה שהזמן גרמה: סופרים בלילה, והספירה נעשית רק בתקופה מסוימת בשנה - בימים שבין פסח לבין שבועות. כדי לקבוע שספירת העומר איננה מצוות עשה שהזמן גרמה, הרמב"ן צריך לדחות את שתי הסיבות הללו. בנוגע לסיבה הראשונה, שהספירה בלילה, ייתכן ולפי הרמב"ן ניתן לספור גם ביום. יש הידור מסוים בספירה בלילה, אך המצווה שייכת עקרונית ליום. ה'שרידי אש' מתייחס לסיבה השנייה, שהמצווה מקוימת רק בחלק מימות השנה:

ולעניות דעתי, הוא פשוט, שמצווה שהזמן גרמן היא מצוה שיש לה זמן קבוע, הזמן הוא מסגרת של המצוה, כמו מצוה, לולב וסוכה וכו'. מה שאין כן בספירת העומר, שהזמן הוא עצמותו של המצווה, הוא מחוייב למנות אותם הימים שבין פסח לשבועות, ולא שייך לומר על זה מצוה שהזמן גרמן...

דהיינו, בספירת העומר הזמן איננו מסגרת למצווה, אלא הוא חלק מהותי מהמצווה עצמה. הזמן אינו מגביל את מועד חיוב המצווה, אלא מגדיר את מעשה המצווה. לפי הסבר זה, מצוות שהזמן גרמן הן מצוות בהן יש חיוב אשר באופן מהותי היה יכול לחול בכל זמן, אך התורה צמצמה את החובה לזמנים מוגדרים. לעומת זאת, בספירת העומר אין ערך ומשמעות לספירת הימים כשלעצמם, אלא רק כאשר הם חלים בזמן המיוחד שבין פסח

5. בעניין זה ראו בהרחבה במאמרו של אחי הרב דרור פיקסלר - 'פטור נשים ממצוות עשה שהזמן גרמן במשנת הרמב"ם', סיני קלא, תשס"ג עמודים מא-נג.

ושבועות. הספירה בימים אלו אינה צמצום של זמן החיוב, אלא זה הזמן היחיד שבו יש עניין בכך (על פי 'גחלי אש' על אתר).

האבני נזר הסביר את שיטת הרמב"ן בצורה שונה, אשר אינה עולה בפשט דברי הרמב"ן אך מעלה עקרון נוסף במצווה זו:

...ואפשר סבירא ליה לרמב"ן דעומר לא תלתה תורה בזמן עצמו שמקריבין בו, היינו שיקריבו העומר בט"ז בניסן. רק ממחרת השבת מתרגמינן מבתר יומא טבא. אם כן אין זמן ט"ז בניסן גורם. ואם תאמר מכל מקום זמן השבת הוא ט"ו בניסן גורם. הלא כל מצוות השבת נשים חייבות פסח מצה מרור. גם לספר ביציאת מצרים כתב בחינוך דחייבות. הוא הדין עומר אי אתה יכול לפוטרים מחמת שזמן יום טוב גרמא. כיון שכל מצוות שביים טוב נשים חייבות...

האבני נזר מסביר שזמן המצווה לא נאמר באופן מפורש על ידי התורה, אלא נקבע על ידי חז"ל ממחרת השבת. ואם תטען שבכל זאת יש פה זמן שגורם, יש לקשר את המצווה לפסח וכמו שנשים חייבות במצוות עשה של פסח כמו אכילת מצה, כך הן חייבות במצוות ספירת העומר.

מצווה אחת לכל הספירה או מצווה בכל יום

ידועה שיטת בעל הלכות גדולות (עיינו בבית יוסף או"ח סימן תפט), הסובר שספירת העומר היא מצווה אחת הנפרשת על גבי שבעה שבועות. לכן במקרה שאדם פספס יום אחד ולא ספר, הוא אינו יכול להמשיך ולספור בברכה. רוב הראשונים חולקים על גישה זו, אך השולחן ערוך חושש לה הלכה למעשה:

אם שכח לברך באחד מהימים, בין יום ראשון בין משאר ימים, סופר בשאר ימים בלא ברכה... (תפט, ח)

המשנה ברורה (לו-לז) מסביר שממשיכים לספור בשל שיטות הראשונים שהימים אינם מעכבים זה את זה, אך סופרים ללא ברכה משום חשש לשיטה שהימים מעכבים זה את זה. הרמב"ם אינו מתייחס במפורש לנקודה זו במשנה תורה, אך הרב קאפח (בפירושו על משנה תורה על אתר) מביא תשובה של הרמב"ם מכתב יד העוסקת בנושא:

ונשאל רבנו, מי ששכח לילה או שתי לילות, יברך בזולתה מן הימים או לא? והשיב מה שאבד אי אפשר להחזירו, אבל מן הלילה שנזכר עד סוף השבעה שבועות יברך. וישמיט בלילה האחרון אמירת "תמימות", לפי שאינן תמימות.

מטרת הספירה

כאשר אנו בוחנים את התהליך המתקיים בימי ספירת העומר, ניתן להתמקד בשני כיוונים. תהליך אחד קשור ליציאה ממ"ט שערי טומאה במצרים ועד קבלת התורה בחג השבועות. עם ישראל נוצר ביציאת מצרים, והספירה היא לעבר מתן תורה. במובן זה אנחנו מדברים על תהליך דתי המתייחס לציבור.

כיוון אחר מתאר תהליך המתחיל מהקרבת קרבן העומר, אשר מתיר את החדש במדינה, ומסתיים בקרבן שתי הלחם, אשר מתיר את החדש במקדש (מנחות סח, א)⁶. לפי מהלך זה מדובר על עניין חקלאי, אשר משפיע על היחס שבין עולם היחיד לקודש; מעבר של התרת עולם החול על ידי שעורים, עד התרת הקודש בקרבן חיטים. אם כן, יש בספירת העומר צד היסטורי דתי, ומנגד צד חקלאי הקשור לעולם המקדש והחול.

ייתכן ויש לקשר את הצד של ספירת השבועות לעולם המקדש. אנו סופרים שבע שבתות, כעין שבוע של שבתות. לאחר שבע השבתות אנחנו חוגגים את מועד עצרת, אשר בו החקלאי מקריב את התבואה החדשה לפני ה'. קרבן זה, שתי הלחם, שונה משאר הקרבנות בכך שהוא מוקרב חמץ ולא מצה. החמץ המסמל את מעשה האדם, והיצירה שלו נהפכת להיות קרבן. תקופה זו של הקציר היא התקופה שבא החקלאי זוכה לקצור את יבולו ולמנות את רווחיו השנתיים. החשיבות היא לראות גם בתקופה זו את יד הקב"ה, וההבנה שגם הלחם שהאדם אוכל מגיע מגבוה והוא 'לחם אמונה': "האמונה וההכנעה לשם יתברך, להודיע כי הכל שלו" (שפת אמת, שבועות, תרל"ז)⁷. צד זה של הספירה מקשר בין מעשה האדם והשגחת הקב"ה כסימן ליחס שבין עולם הקודש ועולם החול.

הצד השני של הספירה אינו קשור לעולם החקלאי אלא להיבט היסטורי דתי. מנקודת מבט זו אנו סופרים ומכינים את עצמנו לקראת מתן תורה בשבועות, לאחר שזכינו לחירות הלאומית בחג הפסח. בדרך זו מסביר הרמב"ם את מטרת הספירה:

ושבועות, הוא יום מתן תורה, ולהגדיל היום הוא נמנו הימים מן המועד הראשון אלי, כמי שממתין בו הנאמן שבאוהביו ושהוא מונה יום וגם השעות, וזאת היא סבת ספירת העומר מיום צאתנו ממצרים עד יום מתן תורה, שהוא היה הכונה והתכלית ביציאתם באמרו ואביא אתכם אלי...

(מורה הנבוכים ג, מג)

כך גם הסביר ערוך השולחן את שיטת הרמב"ם ביחס למטרת הספירה ותוקפה:

...דעיקר הספירה הוא למתן תורה כמו שמנו ישראל מקודם לפי המדרש שהבאנו אך הקדוש ברוך הוא צוה להביא קרבנות בתחלת המניין מעומר שעורים ובסופו מחטים להורות דבלתי התורה אנחנו כבהמות נדמה שמאכלן שעורים... וכשקבלו התורה הוי דמות אדם להנה ולכן קרבנם מן החטים מאכל אדם ולכן צותה התורה למנות להקרבן אבל עיקר הכוונה הוא למתן תורה ולכן המצוה גם בזמן הזה כנלע"ד.

יתכן ושתי גישות אלו באות לידי ביטוי במחלוקת בין רבי יוחנן לבין ריש לקיש, המוזכרת במספר מדרשי אגדה:

6. דהיינו הקרבת העומר הייתה מתירה לאכול את התבואה החדשה, והקרבת שתי הלחם (בשבועות) הייתה מתירה את הקרבת התבואה החדשה.

7. וראו עוד בדברי השפת אמת שם על שבועות. נעיר כי במקומות אחרת בשפת אמת על פרשת אמור עולה כחסבר שנציע בהמשך.

...רבי יוחנן אומר: לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך, שעל ידי מצות העומר זכה אברהם לירש את ארץ כנען... ריש לקיש אומר: לעולם אל תהי מצות העומר קלה בעיניך, שעל ידי מצות העומר עשה הקדוש ברוך הוא שלום בין איש לאשתו, הוי אומר בזכות קמח שעורים.

מחלוקת זו נראית תמוהה: האם מצוות העומר היא מצווה כה מרכזית שעליה קיבלנו את הארץ או שהקב"ה דואג לגשר בזכותה בין איש לאשתו? יתכן ויש קשר בין מצוות העומר המופיעה במדרש לבין הטעמים שהזכרנו לעיל. ר' יוחנן קושר את העומר אל הכלל ואל הזכות על הארץ, ולעומתו ריש לקיש קושר בין העומר לבין העולם הפרטי של היחיד.

ר' יוחנן קושר את העומר אל הברית עם אברהם שבזכותה קיבלנו את הארץ. השמירה על מצוות העומר החקלאית, ונתינת התוצרת החקלאית הראשונה המתירה את החדש במדינה מעידה על קיום התורה והמצוות על ידי יושבי הארץ. דבר זה בא לידי ביטוי בימי ספירת העומר, שמבטאים את היחס בין החירות הלאומית וייעוד העם בקיום ושמירת התורה והמצוות.

ריש לקיש לעומתו, מפנה את המבט במצוות העומר כלפי היחיד. הקב"ה משרה את שכינתו דווקא בקמח השעורים ומשרה שכינה בתוך הבית. העולם הפרטי של החקלאי, שעל ידי קרבן העומר יש השראת שכינה בין האדם ואלוקיו ובין האדם ומשפחתו. הקשר שבין עולם החול ועולם הקודש הקשור בימי הספירה יוצר את ההרמוניה בתוך המשפחה ואת האפשרות לאכול לחם אמונה במשך השנה כולה.

אחרית דבר

ימי ספירת העומר עומדים בתווך בין חג פסח וחג שבועות. ניתן להסתכל על התהליך שעוברים בתקופה זו בשתי דרכים: תהליך דתי מיום היווסדות העם ועד קבלת התורה, ותהליך חקלאי הנוגע לאדם הפרטי מיום שבו הותר חדש במדינה למועד בו מותר החדש במקדש. צדדים אלו עולים בדיונים הלכתיים מגוונים הנוגעים למצווה זו.

נחלקו הראשונים האם מצוות ספירת העומר בזמן הזה היא מהתורה או מדרבנן. השאלה העולה האם המצווה קשורה למקדש שלא קיים בימינו, או שמא הספירה עומדת במנותק ממצוות קצירת והנפת העומר. מצוות הספירה מחולקת לשבועות וימים, כפי שכבר הבחינה התורה בפשט הפסוקים. הבחנה זו מעוררת שאלה לגבי המושג 'תמימות' והצורך לספור את כל הימים כמקשה אחת ללא פספוס של חלקם.

בפרק זה סקרנו את הסוגיות המרכזיות הנוגעות למצוות הספירה, בחנו את שיטות הראשונים, והצענו מספר קשרים בין המחלוקות הפרטיות ובין יסודות המצווה.

